

**ABDULLA BADRIYNING “JUVONMARG” DRAMASI VA HOJI
MU’INNING “MAZLUMA XOTIN” DRAMASIDA MUSHTARAK
JIHATLAR**

PARIZODA AXRORXO‘JAYEVA

FarDU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Bir necha davomiy tadqiqotlarimizda biz asosan jadid adabiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan jadid dramaturgiyasidagi ayollar obrazini o‘rganib, tadqiq etib kelmoqdamiz. Bu galgi kichik tadqiqotimizda ham ayollar obrazi yaqqol namoyn bo‘lgan dramalar – “Juvonmarg” hamda “Mazluma xotin” larni tanlaganmiz. Biz bu dramalardagi ayollar obrazi, xarakteri, ularning kayfiyati, zamon, jamiyat bilan munosabaini tahlil etamiz.

Kalit so‘zlar: jamiyat, erk, konflikt, kundosh, gender tenglik.

Annotation: In our several ongoing studies, we have been studying and investigating the image of women in Jadid dramaturgy, which is one of the important directions of Jadid literature. In our current small study, we have also selected dramas in which the image of women is clearly visible - “Juvonmarg” and “Mazluma Khotin”. We analyze the image of women in these dramas, their character, their mood, their relationship with the time, and society.

Key words: society, freedom, conflict, contemporary, gender equality.

Аннотация: В наших многочисленных исследованиях мы изучаем и исследуем образ женщины в джадидской драматургии, являющейся одним из важных направлений джадидской литературы. В нашем текущем небольшом исследовании мы также выбрали драмы, в которых образ женщины ярко

выражен – «Джувонмарг» и «Мазлума Хотин». Мы анализируем образ женщины в этих драмах, её характер, настроение, её связь со временем и обществом.

Ключевые слова: общество, свобода, конфликт, современность, гендерное равенство.

Jadid dramalarida xotin-qizlarga erksiz, haq-huquqsiz bir mavjudod, jonsiz buyum sifatida qaraladi. Ularga o'z fikr va istaklarini bildirish uchun na so'z na imkon beriladi. Faqat zulm, faqat xo'rlik, kayf-safo, pul topish manbai sifatida qaralishi albatta o'sha davr turmushida ayollarga bo'lgan munosabatni yaqqol aks ettiradi. Yuqoridagi fikrlar isbotini Abdulla Badriyning "Juvonmarg" dramasida ham ko'rishimiz mumkin:

"...xotinimning zarardan boshqa hech bir foydasi yo'q. topgan molni yeb yotmoqdan boshqa ishka yaramaydur. Balki kasofati ko'proqdir. Qizim bo'lsa, qizimning bir nav foydasi bo'ldi-ku, lekin undan kelgan foyda ham bebaraka bo'ldi. Kuyovdan olgan pullarning hammasini shamol yedi"¹. Akram kontur ismli yigitga qizini berib, besh ming tanga qalin puli undirib, uni ham ichkilik, aysh-ishratga sarflagan Toshpo'latning so'zlari badbaxt er, yengil-yelpi hayotga o'rgangan otani eslatadi. Bu kabi misollarni drama davomida ko'plab uchratish mumkin:

To'xtamurod – Xotuningning puli ko'p bo'lgani minan sanga berarmi?

Toshfo'lot – Berarmi? Nimaga bermasun ekan, haddi bormuki, bermasin. Xotinim bo'lgandan keyin olaveraman-diya!.. Bermasun qani, o'ldurub, pichoqlab tashlamasam. Padar qusurni darrov o'ldurarman. Bermasa, jonini olarman, uka!

¹ Бадрий А. Жувонмарг // Ризаев Ш. "Жадид драмаси". – Тошкент: "Шарқ", 1997. – Б. 200

To‘xtamurod – Ux-xa-xa-xa-xa!.. Barakalla! Mard ekansan, jo‘ra!..Xotundan qo‘rqmoq soqoli bor odamg‘a hech bir yarashadurmu?..Yigitlik shunday bo‘ladirmi? Saning yigitligingga qoyilman, Toshfo‘lot!..

Toshfo‘lot – Xotundan qo‘rqmoqlik, degan gap ham bu dunyoga gap bo‘ladimu? Xudoyim taolo xotunlarni bizlarg‘a qul qilib yaratib qo‘ygan. Onlar bizlarga xizmatkor. Xizmatkor bo‘lgandan keyin xotunning haddi bormuki, egasig‘a bo‘yin yo‘g‘onlik qilsun. Manim xotunim, manim xizmatkorim bo‘lgandan keyin nima qilsam qilaman, quvlab hayday, desam, haydayman. Saqlay, desam, saqlayman. Har nima qilsam, ixtiyorim o‘zimga-diya. Bu ham shunday gap. Bir etak oq tangani to‘kib sotib olgan xizmatkorim, xotinim bo‘lsin-u, man undan qo‘rqib turay emish.²

Yuqoridagi misralar orqali erlarning xotinlarga hayvon yoki bir arzimas buyumga qilingandek munosabat ko‘rsatilyapti. Ularni ongsiz, haq-huquqsiz bir mavjudod sanayapti. Albatta bu munosabat va uning sabablarini ilmiy xotin-qizlar yaxshi anglaydi: "...bizning baxtiqaroliklarimiz otamning buzuqligidandur. Ammo otamning buzuqliklari nodonlikdandur... Biz, xotin-qizlar, barchamiz baxti qarodirmiz. Xususan, biz, Turkiston xotin-qizlaridek badbaxt ham mazlumalar hech bir yerda yo‘q. Bizlarni badbaxt qilgan narsa ham nodonlikdur...Nodonlik orqasida o‘sha johil erlarimizning nafs hayvoniyalariga ozuq bo‘lub, oq kunni ko‘rolmy, to‘rt oyoqlik molga o‘xshab to‘rt devorning orqasida qamalib yotmoqg‘a mahkum bo‘lubmiz.”³ Drama bosh qaramoni To‘tiy bu nodonlik sababini yaxshi anglagani holda, zamondosh dugonalarining, ayollarning ayni davrda erkaklar bilan teng huquqqa egaligi, faqatgina astoydil kurash bu haqiqatni yuzaga chiqarmog‘i mumkinligi, shu yo‘l orqali zulm zanjirini parchalash mumkinligi

² Бадрий А. Жуvonмарг // Ризаев Ш. "Жадид драмаси". – Тошкент: "Шарқ", 1997. – Б.208

³ Бадрий А. Жуvonмарг // Ризаев Ш. "Жадид драмаси". – Тошкент: "Шарқ", 1997. – Б.211

haqida onasiga soʻzlaydi. Dramadagi ayyollar nutqida oʻzligini tanish, gender tenglik masalalariga takror va takror eʼtibor qaratiladi, balki taʼkidlanadi: “Hozirgi bizning zamonamiz madaniyat zamonidir. Oʻlgudek vahshat zamonini emas. Hozirgi zamonlarda ilgarigidek odam oʻldirish oson emasdur. Hozirgʻacha biz, xotin-qizlar, erlarimizgʻa qul boʻlub, onlarning qoshida hayvonlardek hayvon sanalib kelduk. Ammo hozir ul eski odatlarning barchasi barham boʻlsa kerak. Bizlar hozir erlarimiz bilan bir huquqda boʻlmoqimiz tegush. Ham barobar boʻlmoq uchun ijtihod qilmoq kerak.”⁴. Dramaturg dramadagi ayollar nutqida **zamon va ayol munosabatini** mohirlik bilan singdirgan va ushbu nutqda ayollarning erlar kabi teng huquqqa intilishining dastlabki bosqichi yaʼni **gender tenglikka** intilish masalasiga ham eʼtibor berilgan. Toʻtiy nutqida qoʻllanilgan **“boʻlsa kerak” ifodasi** orqali taxmin, toʻla ishonchi komil boʻlmaganlik, hadik va gumon maʼnolarini yuklaydi. Garchi zamon ayollarga yoʻl ochib, ularga erk berib turgan boʻlsa-da, ayollar erki hali-hamon zamona erkaklarining qoʻlida ekanligi, ayollarga nisbatan jabr-zulmning davom etayotganligi koʻrinadi. Ammo bir narsa kishini tashvishga soladi. Bu **xotin-qizlarning xat-savodi masalasi**. Agar ular savodli boʻlganida yuqori organlarga murojat etarmidi, ariza yozarmidi, yordam soʻrarmidi? Aynan bu davrda yozilgan asarlar qahramoni boʻlgan novvoy qiz, Rahima kabi qahramonlar savodi borligi uchun yoki savod chiqarish orqali oʻz maqsadiga yetmadimi?!

Dramada Toʻtiy oʻzining isyonlari bilan nafaqat oʻz erki, balki oʻz tengilarining ham erki uchun kurashadi. “Oʻz huquqimni olmoq uchun ham oʻzumdek bechora zaifalarning, bechora xotin-qizlarning huquqlari uchun jonimni fido qilub, oxirgi qatra qonimgʻacha qahramonlik koʻrsatmoqni baxtiyorlikdan sanarman”. U maqsadi yoʻlida jon berishga ham tayyor. Qon qachon toʻkiladi,

⁴ Бадрий А. Жувонмарг // Ризаев Ш. “Жадид драмаси”. – Тошкент: “Шарқ”, 1997. – Б.210

voqealar kulminatsiyasida to'kiladi. **Qon** rangi qizil bo'lsa-da, yorug'lik, g'alaba timsoli. O'qiganlarimizdan ma'lumki, jadid dramalarida maqsadga erishish yo'lida albatta qon to'kiladi, kimdir qurbon bo'ladi va **jadidlarning tub maqsadini xalqqa yetkazishda komediya odamlarni kulgi orqali tomosha jalb qiliashga xizmat qilgan bo'lsa, tragediya xalq ko'zini ochish, ularni uyg'otish, qo'zg'atishga xizmat qildi.**

Dramadagi Tursunoy obrazi turmush kechirish uchun har ne kunga chidab keladigan, eri oldida o'zini erksiz sanaydigan, ro'zg'or ta'minotini o'z zimmasiga olgan, eridan kaltak yemagan, haqorat eshitmagan kuniga quvonib yashaydigan ayol sifatida namoyon bo'ladi. Jadid dramalariga xos bir an'anaviylik bor. Bu ham bo'lsa, qahramonlarning tug'ilganidan, zamondadan yaratilganidan **xudoga nolish an'anasi**. Ular bu dunyoga kelmaganida yoki ertaroq o'lim topganida bu kungi xo'rliklarni ko'rmasligiga ishonadi. Bu holat biz tanishga ko'p dramalarda takrorlandi.

Biz yuqorida aytib o'tgan Tursunoydagi taqdirga ko'nuvchanlik ona va qiz suhbatida yanada nomoyon bo'ladi: "bu balolarni va rasvoliqlarni ko'rgancha xotun bo'lmoqing yaxshiroqdur. Saning otang Akram konturg'a qaraganda ming daf'a yamon bo'lsa ham, man ong'a xotun bo'lubman-ku!".⁵ Bu o'rinda Tursunoy bilib turib qizini olovga otadi. Bu ilojsizlik, majburlik natijasida albatta. Ammo To'tioy ham bu undovga jim qarab turmaydi. Onasining o'sha vaqtda erga tekkuncha o'lgan bo'lganida o'zining tug'ilmagan bo'lishi va bu kundagi azoblarni ko'rmasligi mumkinligini ta'kidlaydi. Dramada ziyoli Jo'raqul obrazi orqali erning xotinda qanday haqqi bo'lsa, xotinning ham erda shunday haqqi borligi eslatib o'tiladi. Ammo Toshpo'latning nodonligi, xarakteridagi tezlik ayolining ham, qizining ham o'limiga sabab bo'ldi.

⁵ Бадрий А. Жувонмарг // Ризаев Ш. "Жадид драмаси". – Тошкент: "Шарқ", 1997. – Б- 218

Hoji Mu'inning "Mazluma xotin" dramasi ham shunday fojea bilan tugaydigan sahna asarlaridan biridir. Bu dramada ham erlarning nodonligi, xotinlarga qilgan jabr zulmi qoralanadi. Rohat qilaman deb qo'sh xotinlik jabrini tortgan Uzoqboy, kundoshlik jabrini ko'rgan, bir umr eri uchun xizmat qilib, mehrsizlikda, xor-u zorlikda jon bergan Tansuqoy, asli eriga muhabbatsiz, ammo, erni o'ziniki qilish uchun kundoshini hiyla bilan o'lar qilib urdirgan Suyaroyning oilaviy mojarosi qalamga olinadi. Bu dramda ham eshonboboning nutqi orqali ayollarning erlar oldida erksizligi, tengsizligi ta'kidlanadi: *"Bu minan bo'lmasa, do'g' urub qo'rquting-diya. Bu minan ham bo'lmadi, so'ngra 1-2 martaba yumalatib jon chiqmas o'rniga xo'b urung... Xotun deganni shunday zabt qilib o'tini olingki, qamchingizni uchidan doim qon tomib tursun"*.⁶

Ushbu dramada boshqalaridan farqli ravishda oila boqish, zo'zg'or tebratishda ayolning o'rniga e'tibor beriladi. Har jihatda ayolning qancha daromad topishi, qo'lidan nimalar kelishiga-da ahamiyat beriladi. Yuqoridagi masalalar isbotini Eshonbobo va Uzoqboyning suhbatida ko'rishimiz mumkin. *"...xotun toifasining har qanday yaramasi ham 1-2 hunarni biladurg'on bo'ladir. Chunonchi, do'ppi tikish, ishtonbog' to'qish va shunga o'xshagan hunarlar. Eri kambag'alroq bo'lgan xotunlar ana shunday hunarlar orqasidan o'zlarini ham, erlarini ham boqaveradilar. (Iftixor ila)"*⁷. Bu o'rinda ayollar erkaklar o'ringa ham oila boqishi mumkinligi inobatga olinadi, hatto faxrlanish holati ham kuzatiadi. Erkaklar o'z vazifalarini unutib, ayollar asosiy boquvchiga aylanib qolgani, erkaklarning esa ko'cha kuyda qimorbozlik, ichkilikbozlik, bachchabozlik kabi illatlar bilan mashg'ul ekanligi dramada "mana bizning zamonamiz erkaklari" deb el ko'ziga ko'zgu tutadi. Uzoqboyning kambag'al qizni istamay "Boyning qizidan kishi zarar topmaydur. Agar otasi o'lub qolsa, qancha merosi tegadur",- deyishi

⁶Муъин Ҳ. Мазлума хотин // Ризаев Ш. "Жадид драмаси". – Тошкент: Шарқ, 1997. – Б. 291

⁷Муъин Ҳ. Мазлума хотин // Ризаев Ш. "Жадид драмаси". – Тошкент: Шарқ, 1997. – Б. 288

orqali uning xarakteridagi pastkashlik, ayol kishi ortidan kun ko‘rish, oilaviy baxt uchun emas, manfaat uchun oila quradigan erkak obrazini ko‘rsatadi.

Dramada erini kutib olish holati Tansuqoy xarakterini yanada yaxshiroq his etishimiz, yanada yaxshiroq tushunishimizga yordam beradi. Uning “oynag‘a qarab tez-tez o‘zini o‘xshata boshlash”i, “yugurib chiqishi”, erining ketidan “xurjunni bazo‘r ko‘tarib kirish”i bu ketma-ketlik Tansuqoyning erini juda sevishi, soddalik, rozilik kayfiyatini his ettiradi. Yana bir o‘rinda, kiyim yuvish masalasidagi suhbatda uning o‘tmish ayollariga xos ravishda irimlarga ishonishi, ixlos qilishi ham namoyon bo‘ladi.

“Odamlar sizni uch pulga olmasalar ham mayli. Man sizni ming tilloga ham sotmayman. Man sizni yaxshi ko‘raman, ko‘zimga to‘ra va amirdan ham yaxshiroq ko‘rinasiz-diya otasi!”. Ushbu parchada Tansuqoyning erning ko‘nglini ola bilish, uni fazilatlari ulug‘lash, o‘z navbatida erini qizg‘onish, maqtash, shu bilan birga erkalash, erkalanish, noz-karashma kabi tuyg‘ular egasi ekanligini ham ko‘rishimiz mumkin. Tansuqoy bu dramada nafaqat yor, kundosh balki ona obrazida ham namoyon bo‘ladi. Uning farzandi Bahoiddunqulga qarata: “Ma, bu qandolatni ham olib ye. Tuno kun otang to‘ydan kelturgan edilar. Tomog‘imdan o‘tmay, sanga saqlab qo‘ygan edim”, - deyishi orqali onalarga xos bo‘lgan topganini farzandiga ilinish, onalarga xos g‘amxo‘rlik kabi fazilatlar egasi sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, dramada kundoshlik, qo‘shxotinlik mojarosi eng asosiy muammolardan biri sifatida qaraladi. Qo‘shxotinlik kishining tinchi, halovati, obro‘si b lmasligiga ishora qilinadi.

Xotin-qizlarning og‘ir turmushi, erk-ozodligi masalasi ko‘proq mutaassiblik bilan izohlanuvchi to‘rt devor ichidagi oilaviy mojarolar tanqidi jadid adabiyotida,

xususan sahna asarlarida keng ishlangan edi. Buni XX asr boshida ijod etgan deyarli har bir dramaturgda topish mumkin.⁸

“Padarkush”da ziyoli, “Juvonmarg”da Jo‘raqul obrazi bo‘lgani kabi “Mazluma xotin” dramasida muallim obrazi orqali aqli noqis kishilarning ko‘zini ochish, haqiqatni anglatish vazifasi yuklatiladi: “Xotunlarni nohaq so‘kmoqg‘a hech kimning haqqi yo‘q, xotunlar ham bizlardek odam bolasi, bizlardek huquqlik inson. Alar tilsiz hayvon emaski, bizlar xohlaganimizcha ishlatsak...Payg‘ambarimiz alayhissalom sahobalariga aytibdurlarki, “Sizlardan eng yaxshilaringiz o‘z xotunlariga yaxshi muomala qiladurganlari”.⁹

Bu o‘rinda muallim jamiyatda ayollarning erkaklar bilan teng huquqli ekanliklari, ularga qiligan har qanday mehribonchilik, marhamat o‘z javobini topishi, xotin qizlarni xo‘rlash, jabr-zuml ko‘rsatish dinda ham qoralanganligini uqtirmoqchi bo‘ladi. Dramalardagi ziyoli shaxs obrazlari orqali jadidlarning tub maqsadlari namoyon bo‘ladi. Ya‘nikim, dramalardagi yangi zamon odami – ma‘rifatparvar shaxs jadidlarning sahnadagi qiyofasidir.

Jadidlarning qarashlarida jamiyat rivojlanishini to‘xtatayotgan, xotin-qizlar ijtimoiy hayoti bilan bog‘liq illatlar: ma‘rifat qoloqligi, qayg‘u-kulfat, urug‘chilik va o‘rta asrdan saqlanib qolgan munosabatlardan qutulish yo‘l-yo‘riqlari o‘z aksini topgandir. Jadidlar fikricha, xotin-qizlar o‘z ayollik huquqini anglashi, talab qilishi, tiklashga intilishi, uni tuban kimsalardan himoyalashi jamiyatning teng huquqli a‘zosi bo‘lishi uchun diniy va dunyoviy bilim imkoniyatlaridan foydalanish sharoitlari yaratilishi zarur. Ma‘rifatsiz, jamiyatda o‘zboshimchalik, jabr-zulm,

⁸ Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърият, фидойилик. Тошкент “Маънавият” 2002. Б – 324

⁹ Муъин Х. Мазлума хотин // Ризаев Ш. “Жадид драмаси”. – Тошкент: Шарқ, 1997. – Б. 295

adolatsizlik, tengsizlik, johillik, zo‘ravonlik hukmronlik qiladi. Jamiyatdagi bu tubanlik birinchi galda xotin-qizlar hayotida tezroq va to‘laroq aksini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бадрий А. Жувонмарг // Ризаев Ш. “Жадид драмаси”. – Тошкент: “Шарк”, 1997. – Б- 218
2. Бадрий А. Жувонмарг // Ризаев Ш. “Жадид драмаси”. – Тошкент: “Шарк”, 1997. – Б- 218
3. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърият, фидойилик. Тошкент “Маънавият” 2002. Б – 324